

TRABZON HURMASI

Kudret EMİROĞLU

Anadolu'nun yerli bitkileri konusunda kapsamlı botanik çalışmaları olmadığı gibi, bunların tarihi ve toplumsal hikayeleri de bilinmez. Birçok bitkisiyle özellik ve çeşitlilik göstermesine vebazı bitkilerin anayurdunun Doğu Karadeniz bölgesi olduğu bilgisine karşın, Trabzon da bu açıdan incelenmiş, tatmin edici bilimsel araştırmalar yapılmış değildir.

Bu yazı, Trabzon'da yayımlanmış olan *Kehkeşan* dergisinde çıkan Trabzon hurması ile ilgili bir yazının verdiği ilhamla hazırlanmıştır. Çoğunluk tarafından bilinmeyen, 70'li yıllardan beri büyük şehirlerde manavlara girmeye başlayan ve 80'lerden itibaren sınırlı müşterisine karşın kalıcı bir yer edinen meyve ve ağacı hakkında, 1910'da yayımlanan yazı ve derlenebilen bilgilerle, yaşadığımız coğrafyanın manzarası, bitki tarihi ve bitki-insan ilişkileri üstüne düşünmeye çalışılmıştır.

Ekonomik gereklilikler dışında bitkilerimize duyulan ilginin 'çevre' ve doğrudan 'toprak' sorunlarının ulaştığı boyutlara karşın doyurucu bir kapsama ulaştığı söylenemez. *Kehkeşan* dergisindeki yazı da, 'ziraat' başlığı altında yayınlanarak, 1908 sonrasında modernist-kalkınmacı düşüncenin ve köylüleri eğitime kaygısının bir uzantısı olarak, Trabzon hurması konusuna yer vermiştir.

Kehkeşan dergisi 23 Temmuz 1909'da,

İkinci Meşrutiyet'in yoldönümünde yayın hayatına başlamış, "on beş günde bir neşr olunur, edebî, fennî, zıraî, ticarî, sınaî mecmuadır". Sahib-i imtiyazı, Trabzon'da gene 1909 yılında yayımlanmaya başlanmış olan edebî ve siyasi *Envâr-ı Vicdan* dergisinin de sahib-i imtiyazı olan Ali Rıza Pulathaneli'dir.¹ Trabzon hurması yazısı derginin 12., 1 Kanun-i sani 1325 (14 Ocak 1910) tarihli sayısında, 11-14. sayfalarda yayımlanmıştır; yazarı, yazıyı Beyrut'tan gönderdiği anlaşılan ve hakkında başkaca bilgimiz bulunmayan Mesut Remzi'dir.

Trabzon hurması TDK'nun *Türkçe Sözlük*'ünde "Abanozgillerden büyük bir ağaç (Diospyros kaki), bu ağacın elma büyüklüğünde, turuncu renkte, ham iken kekre olan, çürüyünce tatlılaşan meyvesi, Japon hurması" biçiminde yer almaktadır. *Türk Ansiklopedisi* de, aynı bilgileri, gönderme yaptığı 'hurma' maddesinde vermektedir. 'Küçük meyveli Trabzon hurması' maddesi ile Trabzon hurması'na gönderme yapılmakta, buradan 'hurma' maddesine gidildiğinde, bu ağaç hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Japon hurması olarak da bilinen Trabzon hurması, Diospyros kaki'nin anayurdu

¹ Bkz. Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, Ankara, 1994, s. 59-62.

Japonya ve Çin'dir, 1781'de bilimsel olarak tespit edilmiş,² 1796'da Avrupa'ya getirilmiştir.³ Türkiye'de Trakya, Doğu Karadeniz ve Hatay, İçel'de yetiştirilir.

Ağacın ikinci türü olan ve küçük meyveli Trabzon hurması⁴ olarak bilinen *Diospyros lotus* ise, bilimsel olarak 1753'de tespit edilmiştir, güney Fransa ve İtalya'da, Balkanlarda, Kafkasya'dan Çin ve Japonya'ya uzanan sahada bulunur; anayurdu Doğu Karadeniz'dir, Türkiye'de Doğu ve Batı Karadeniz'le birlikte Maraş'ta, daha seyrek olarak Tortum, Eğin'de bulunur.⁵ Karahurma, Yahudi hurması, hurmaeriği olarak da bilinen (*Ana Britannica*) ağacın anayurdunun Doğu Karadeniz olduğu bilgisi, Türkçe kaynaklarda yalnızca Pars Tuğlacı'nın sözlüğünde bulunmaktadır.

Baytop,⁶ lotus cinsini kara hurma, kaki cinsini Trabzon hurması olarak alır ki, Trabzon'da da adlandırma sırasıyla hurma (veya osuruk hurması) ve Trabzon hurması olarak buna uygundur. Hopa'da da bu iki tür gene osuruk hurması ve Batum hurması olarak adlandırılır. Yerli olduğu iddia edilen ağaca

² P. H. Davis, *Flora of Turkey, and the East Aegean Islands*, Edinburgh, University Press, 1978, s. 142-43.

³ Pars Tuğlacı, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Pars Y., İstanbul, 1972.

⁴ 1890'lar İstanbul'unda Cihangir mahallesinde: "Bahçemizdeki ağaçlar arasında en çok ilgilendiklerimden biri de Trabzon hurması idi. Fakat şu portakal büyüklüğünde turuncu yemişler veren türü değil, ufağı, kara kara, hemen iri fındık büyüklüğünde yemiş veren tür. (...) hem kararmışlarını yiyor hem de yemişli dallardan koparıp koparıp aşağıya atıyordum. Sonra aşağıya inince bu atıklarımı toplayıp evin güneşli odalarından birine asıyor, akluma geldikçe gidip gidip yiyordum" İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım*, Dünya Y., İstanbul, 1998, s. 22.

⁵ Davis, *a.g.e.*

⁶ Turhan BAYTOP, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, TDK, Ankara, 1994.

hurma denilirken, Japonya'dan geldiği bilinene Trabzon hurması denilmesi akla uygun gelmektedir⁷; ekonomik değeri olan da dışarıdan getirilen türdür.

Trabzon hurmasının ağaç sayısı ve üretimi 70'lerden 1997'ye kadar üç katı artmış, bugün ağaç sayısı meyve veren 375.000, meyve vermeyen 120.000 ve üretimi 10.000 tonu bulmuştur. Toplam ağaç sayısı Hatay'da 218.797, üretim 4134 ton, Ordu'da 30.840, 829 ton, İçel'de 43.465, 1.148 ton, Maraş'ta 43.620, 590 ton iken, Trabzon'da 3.114 ağaç, 24 tondur.⁸

Gerisini 1910'da Mesut Remzi anlatıyor:

"Hemen kızılılık iriliğinde ve ahalemizde sade "hurma" denilen bu meyva hakkında ibraz edilen kayıtsızlık şayan-ı tezkardır. Trabzon havalisinde mebzulen tesadüf olunan bu ağaç hudâyî-nâbittir: Meyveleri hem kuru, hem tane iken sarf ve istihlak olunur; köylülerimizin kayıtsızlığına sebep-i yegane mebzuliyetidir. Hatta rençberler, tarlada hububat ve mezruat-ı sairenin neşv ü nemâsına mani oluyor iddiasıyla her sene bu ağaçtan yüzlercesini söküp atmaktadırlar. Memalik-i Osmaniye'nin diğer cihetlerinde tek tük rast gelinen bu meyveli ağacın ziraatı, Trabzonlularca muhakkar olduğu nisbetinde mühimdir. Avrupa'ca meçhul ve ancak ismi nebatat kitaplarında bulunan bu nebat bir kaç

⁷ Gürcüce'de de hurma *humra*, Trabzon hurması *isekaraloki*'dir. Hurma sözlüğü en zengin görülen İngilizce'de sözcük Kızılderili dilinden gelmekte, adını Virginia türünden almaktadır: *Diospyros virginiana persimmon*; gene Amerikan türü olan *D. texana black persimmondur*. Japon hurması *D. kaki* önce *kaki* olarak adlandırılmış, sonra (1798'den başlayarak) *japanese persimmon* olarak dile yerleşmiştir. *D. lotus*un adı da *date plum*dir. (Henry Yule ve A. C. Burnell, *Hobson-Jobson The Anglo-Indian Dictionary*, Wordsworth, 1996. Sözcük derlemeleri için Sayın Faruk Benli ile Aydın Akın'a, botanik bilgileri için Ergi Deniz Özsoy'a teşekkür ederim.)

⁸ *Tarım İstatistikleri Özeti 1997*, DİE, Ankara, 1998.

sene akdem ta Japonya'dan celp edilerek fevkalade ihtimam ile beslenmektedir: Japonya'da dahi bunun bir cins-i mahsusu mevcuttur.

Vatanımızda hudâyî-nâbit olduğu için nazar-ı dikkate alınmayan ve halbuki sanayi ve ticaret-i mahalliyede tesiri kabil-i inkar olmayan şu mahsul-u milli hakkında oldukça tettebbuatta ve hatta hususu bir risale yazmak azminde bulunmuş idim; şimdilik bu fikrimden feragat ile esaslı noktalarını şu makaleye sıkıştırmağa gayret edeceğim.

Trabzon hurmasına Japonya'da "kaki" Avrupa'da "diyospirus" diyorlar: Avrupalılar kakiyi Japonya'dan getirdikleri için menşeyini orası farz ederler. Bize göre bu fikir ve mütalaa şayan-ı tedkik olmak şöyle dursun, külliye vâhidir. Bir defa nebatata bir had ve mekan-ı asli tayini, henüz taht-ı münakaşada ve gayr-i kabil hal bir madde-i fenniyedir; saniyen, Trabzon vilayetinin hemen her bir köşesinde, ormanlarında, tarlalarında, vadilerinde kendiliklerinden yetişen bir ağaç hakkında bu tevcihi kabul etmek bizce mahaldir.

Trabzonlular bu hurmayı, adeta kestane ve arap hurması gibi sarf ve istihlak ederler. İki çeşidi vardır: çekirdekli ve çekirdeksiz... İkincisi bittabi daha makbuldur. Bu hurmalar hadd-i kemale vasil olduklarında gayet hoş bir rayiha neşr ederler ve taamları leziz olur. Taze iken, sarf edilirlse de, taamları kekredir. Derece-i kemale erişmeleri bir parça uzun sürer: toplanmaları mümkün mertebe tehir edilirse yumuşak ve olgun olurlar. Ağaçtan kendiliklerinden düşmek raddesine geldikleri anda toplanıp der-anbar edilir veya hararetsiz bir arsaya biriktirilir ve Trabzon köylerinde "serander" tesmiye edilen zeminden 2-3 metre yüksek ve alt katları çit ile örülmüş kilerlerin doğamaları üzerine serilirler. Bu halde bırakılıp tamamiyle kemale erince yani dahilen münhal

ve mâî bir hal kesb edince bir mikdarı taze sarf olunur, diğer kısmı güneşte veya hafif hararetle bir fırında kurutulur. Hafif bir derece-i hararete arz edilmezlerse duçar-ı ihtimar olacakları aşıkardır. Tahammüre terk ile bir nev' ispirto ve meşrubat-ı hususiye istihsali düşünülmüş ve hatta mevki-i icraiye vaaz olunmuş ise de hülasanın azlığı ve sertliği devamı mani olmuştur.

Şâyân-ı arz ve ifade bir hususât vardır ki o da, taze iken ekl etmemektir: zira pek zahiri bir kekrelik, kabız bir lezzet hâsil edici bir madde-i müessireye malikdir ki damağa yapışır. Bundan ihtiraz için meyveyi ikiye bölüp derisini çıkarmalıdır: içi, kayısı peltesi kıvamında ve cüz'î rayihadar bir taamı haizdir.

Fenn-i ziratte yed-i tûlâ sahibi olan Avrupalılar, bu ağaçtan feyz-i tabiat fevkinde istifadeye teşebbüs ve muhtelif usullere tevessül etmişlerdir: bu usulleri icmalen zikir ile çiftçilerimizin enzar-ı dikkatini bu hakir ağaca celp etmek isterim.

Trabzon hurmasından vücuda getirilen tezyin-i mimari-i zirai üç şekildedir: çan veya eham şekli, kase şekli, arap hurması şekli... bağçelere bir zerafet temin eden şu usullerin cihet-i amelîyesini tafsil etmek bu makalenin harcı değildir; vaktim olur da bu nebat hakkında biraz mahsus ve musavver yazabilirim orada mufassalan tasrihe ümidvarım.

Avrupalıların uğradığı en müşkil nokta, Trabzon hurmalarına meyve tutturmaaktır. Tedabir-i ziraiye sayesinde her arzda yetiştirilen bu ağaç, meyve vermekte biraz teseyyüb gösteriyor. Meyveleri, "ankudiye" yani üzüm salkımı sınıfına mensuptur. Armut ve şeftali ağaçları, budama sayesinde meyve dalları hasıl edebilirler. Trabzon hurmaları ise aksi bir kaide-i tabiiyeye tabiyet ediyorlar: bidayeten üzerlerinde hiç bir çiçek veya meyve tomurcuğu görülemez; tomurcuk halindeki

çiçek, gayet kısa bir sap üstündedir ve yavaş yavaş rû-nümâ olur. Filizin ikinci, üçüncü ve dördüncü tomurcukları bıldır yaz peyda olmuş bir dal üzerinde neşv ü nemâ eder: aynı hal, asma hevenklerinde üzüm husulünde dahi caridir. Bu tarzda meyve vermektan, kış budaması için, büyük bir suûbet neticeyâb oluyor. Çünkü kış budaması iki esasa müsteniden yapılabilir: birincisi, dalların uçlarındaki tomurcuksuz, kaide tarafına isabet edenlerden daha bol budak verecekler; ikincisi, eğri dallar, amudi ve doğru olanlardan daha ziyade mahsuldar olacaklardır. Trabzon hurmalarında çiçek sapları gayet kısa ve filizin meyve tomurcuğu bir sene akdem peyda olan bir dal üzerinde evvelce budama keyfiyeti pek miz'âç olur.

Meyve vermeyen ağaçlarda, bu iki erkan-ı asliyeye tatbiken, bir sene zarfında peyda olan dalları kesmek ve budamak muvafik olmaz: ancak bu aynı dallar, hattafki altında eğritilirler. Ağacın muntazaman boy atması için, ifrat derecede uzanmış dallar, diğerlerine kıyasen, kısaltılmakta itidale riayet edilmelidir. Ekseriya da, evvelki senenin sürgünlerinin aşağı kısmı üzerinde küçük dallar teşekkül eder ki bunların en uzunları on beş santimetreyi geçmezler ve istinad ettikleri dalın kaidesine takarrub ettikleri nisbette, tûlleri gittikçe tenakus eder: bunlar armut ağacının küçük dallarına pek benzerler. Küçük dalları dikenlere dokundurmadan, bahusus kısaltılmaktan hazer etmelidir: çünkü bunların zerintihaiyesi, neşv ü nemâ bularak bilahare meyvelerle mestur olacak dallar vücuda getirirler, örselenecek olurlarsa bu istikbal neşvanları mahvolurlar.

Aşı maddesi istisna edildiği halde, Trabzon hurmalarını yetiştirmekte o kadar müşkilat yoktur: açıkta Trabzon hurmalarına vurulan aşı tutmaz; zira ağacın nesg-i kesifi, aşı çubuğuna iyice cereyan ve intisab etmez.

Tedabir-i mahsusa ittihaz edilecek olursa aşı kalemleri kurumaktadır. Japonya'da aşı kalemini toprak ile ihata ederler: ve saman ile tuttururlar; üstüne de bir kaç arpa veya buğday serperler, uzun müddet râtib tutarlar. Yeni filiz zuhur edinceye kadar, aşığı bir sene bu halde bırakırlar.

Trabzon hurmalarının vaziyeti bir parça elma ağaçlarınıninkini andırır, lakin yapraklar daha kalın ve hacimlidir. Ekseriya dallar toprağa doğru sarkarlar. Sonbaharda, yapraklar sukut ettiği zaman, dallar üstünde hesapsız meyvelerin sarmakta olduğu görülür ki bazı yerlerde, meyvelerin kesretinden dalların kırıldığı vakidir.

Arazi intihabında ağaçlar o derece müşkülpesent değillerdir! Serin ve derin, güneşe maruz bir yerden haz ederler. Meyve taze dallar üzerinde ve bu dalların neşv ü nemâları hengâmında velud eder. Şu hale nazaran, çok meyve vermeğe müstaid ağaç dallarını budamakta bir mahzur yoktur; budama tercihen ilkbaharda, nesgin suûdi zamanlarında yapılmalıdır. Daha iyi meyve istihsali için ince dalları yazın sıkmalı, çimdiklemeli, ara sıra, hasattan sonra, öteye beriye sapkın ve dağınık dalların uçları kesilmeli: karışık dallar seyreklenmeli, çürüyenler koparılmalıdır.

Mesafe-i garsiyat, hatt-ı basit üzerinde dört metre, murabba hesabıyla beş metre ve alçak sâklar için yalnız üç metredir. Trabzon hurmalarının enva-ı adidesini zikre hacet bırakmayarak ahalemizce ehemmiyetten sakıt ad olunan bu meyveli ağaca nebatat-ı saire gibi hakk-ı terbiye ve istifade bahş edilmesi yine kendileri için faidelidir.

**Beyrut, 28 Teşrin-i sani sene 325
Mesut Remzi**